

O. Łukasz Samiec OFMConv*
WSD Franciszkanów, Kraków

DUCH ŚWIĘTY W SAKRAMENCIE EUCHARYSTII

Duch Święty w Eucharystii utożsamia człowieka z Chrystusem, a w ten sposób przemienia w synów Bożych i włącza w swoje Ciało, jakim jest Kościół. Za sprawą Ducha Świętego Eucharystia przyjmuje „ciało” w Kościele. Duch Święty utożsamia wierzącego z Synem, przemieniając w „synów w Synu”. Tak więc życie chrześcijańskie to nic innego jak życie na sposób dzieci Bożych, mających udział w Jego miłości. Tak zostaje zastosowana w człowieku cała moc Misterium Paschalnego – przechodzi on ze śmierci do życia. Ten sam Duch, który „namaścił” Słowo Przedwieczne człowieczeństwem i odcisnął w Nim ludzką naturę, jest odcisnięty również w sercach ludzkich jako żywa pieczęć, aby namaścić człowieka boską naturą. Duch Święty czyni człowieka chrystusopodobnym w Chrystusie-Eucharystii.

WSTĘP

Wydarzenie zmartwychwstania Jezusa ukazuje go jako Chrystusa i jako Pana, a tym samym jest wypełnieniem objawienia – dzisiaj i tutaj – osobowej obecności Boga we wszystkich możliwościach i strukturach objawienia. Jak zapewnia św. Paweł: „Wszystkie obietnice Boga w Nim stały się *tak*. Dlatego przez Niego wypowiadamy na chwałę Boga nasze *Amen*. Bóg umacnia nas razem z wami dla Chrystusa, który nas namaścił. On nas opieczętował i dał naszym sercom Ducha jako poręczyciela” (1 Kor 1,20–22). Toteż mówiąc o wypełnieniu objawienia, które dokonuje się w Jezusie Chrystusie, na pierwszy plan wysuwa się dzieło i stan zbawienia, które Chrystus, zmartwychwstały spomiędzy umarłych i wyniesiony, prowadzi do pełnej realizacji jako misję Ducha Świętego.

Duch ten, opisywany już w Starym Testamencie, jest duchem Boga jako aktywna i życiodajna siła Boga w historii i w stworzeniu. To przez Niego przemawiali prorocy (Hbr 1,1) i to Jemu przypisywali nadzwyczajne znaczenie jako Tego, „który ma przyjść” (Mt 11,3) – namaszczonej (Iz 42,1–3; 61,1). Duch Święty bie-

* O. dr Łukasz Samiec OFMConv – franciszkanin, wykładowca teologii dogmatycznej i fundamentalnej w Studium Franciszkańskim w Krakowie, prezes Franciszkańskiego Towarzystwa Naukowego, red. naczelny czasopisma „W Nurcie Franciszkańskim”; e-mail: lsamiec@gmail.com.

rze udział w ziemskim początku Jezusa (Łk 1,35), a także w Jego życiu, słowach i działalności (Mt 12,28; Łk 11,20). Sam Jezus mówi o specjalnej obecności Ducha Pana (Łk 4,18). Wydarzenie Pięćdziesiątnicy ostatecznie potwierdza wypełnienie objawienia w Jezusie, a w działaniu Ducha ukazują się stałe możliwości zbawienia wszystkich ludzi dokonanego w Chrystusie, a które jest kontynuowane w świecie i w historii, obecne i dostępne, akomodujące się do wszystkich czasów¹.

Święty Paweł wielokrotnie podkreśla, że „Duch Pana”, „Duch Chrystusa”, „Duch Święty” ustanawia najintymniejszą istotę życia chrześcijańskiego: wiarę, nadzieję, miłość oraz modlitwę. Dla Apostoła Narodów „być w Chrystusie” to znaczy „żyć w Duchu”, w Duchu Świętym bowiem wierzący rozpoznają misterium Chrystusa (1 Kor 12,3) i ich nowy sposób bycia jako „dzieci Boga” (Ga 4,4–7). W konsekwencji pozwala im to wołać „Abba, Ojczy” (Rz 8,15) – dostęp do Ojca dzięki Chrystusowi w Duchu Świętym (Ef 2,18).

Ponadto Paweł, mówiąc o Kościele – rozumianym zarówno jako lokalne wspólnoty, jak i całość – zwraca uwagę, że jest on ciałem Chrystusa, które jest ożywiane i budowane ku jedności, poprzez różnorodność osób, charyzmatów i darów, dzięki jednemu Duchowi Pana (1 Kor 12; Ef 4,4). Dlatego ma sens – jak zauważa Heribert Mühlen – nazywać Kościół „kontynuacją” historiozbawczą namaszczenia Jezusa Duchem Świętym albo misterium tożsamości Ducha Świętego w Chrystusie i wierzących².

Bóg Izraela, który objawia się w Starym Testamencie jako jedyny Pan, w Nowym Testamencie przedstawia siebie samego przez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym, tzn. obietnica zbawienia, która dokonała się pośród konkretnego ludu, nabiera funkcji znaku dla innych ludów – wszystkich ludzi i dla całego człowieczeństwa. W Duchu Świętym zachowuje się i aktualizuje dzieło zbawcze Chrystusa, które z woli Bożej dokonuje się w Kościele. *Katechizm Kościoła katolickiego* uczy:

„Kościół jest w Chrystusie jakby sakramentem, czyli znakiem i narzędziem wewnętrznego zjednoczenia z Bogiem i jedności całego rodzaju ludzkiego” (LG 1). Bycie sakramentem wewnętrznego zjednoczenia ludzi z Bogiem jest pierwszym celem Kościoła. Ponieważ komunizm między ludźmi opiera się na zjednoczeniu z Bogiem, Kościół jest także sakramentem jedności rodzaju ludzkiego. Taka jedność jest już w nim zapoczątkowana, ponieważ gromadzi on ludzi „z każdego narodu i wszystkich pokoleń, ludów i języków” (Ap 7,9) (n. 775).

I dalej:

Kościół „jest widzialnym planem miłości Boga do człowieka” (Paweł VI, Przemówienie 22 czerwca 1973 r.), planem, który pragnie, „aby cały rodzaj ludzki utworzył jeden Lud

¹ Zob. H. Fries, *Historia de la salvación y de la revelación*, w: *Mysterium Salutis. Manual de teología como historia de salvación*, red. J. Feiner, M. Löhrer, Madryt 1992⁴, s. 207–282.

² H. Mühlen, *Una Mystica Persona. La Chiesa come il misterio dello Spirito Santo in Cristo e nei cristiani: una persona in molte persone*, Città Nuova 1968.

Boży, zrósł się w jedno Ciało Chrystusa i scalił się w budowie jednej świątyni Ducha Świętego” (Sobór Watykański II, Dekret *Ad gentes* 7; LG 17) (n. 776).

KOŚCIÓŁ CIAŁO CHRYSTUSA JAKO PASCHALNOEUCHARYSTYCZNY DAR DUCHA

Jezus Chrystus zaczerpnął najważniejsze symbole z paschalnej wieczerzy Izraelitów i nadał im nową treść. Są nimi: baranek oraz dwa owoce ziemi oraz pracy człowieka – chleb i wino. Eucharystia jest zatem tajemnicą równoczesności pomiędzy czasem trwania liturgii a historycznymi wydarzeniami związanymi z Triduum Paschalnym w Jerozolimie, a ponadto widoczne jest podobieństwo do przeżycia obecności Boga podczas wieczerzy paschalnej Izraelitów. Chleb i wino dzięki modlitwie i działaniu Ducha Świętego stają się Ciałem i Krwią chwalebną, co samo w sobie stanowi znak paschalnej przemiany. Ponadto w przeistoczeniu tym jest obecna moc przemiany, jaka dokonała się w śmierci Jezusa. Nienawiść ludzi do Boga bez jakiegokolwiek powodu zostaje w Jego Boskim Sercu przemieniona w dar miłości, w ofiarę z własnego życia za życie człowieka. Ta pierwotna siła Ducha Jezusa obecna jest w Wieczerniku i ma swój udział w każdej Eucharystii – jest nią pragnienie, by przechodzić z Serca Bożego do serca ludzkiego i dokonywać zmiany³. Najgłębsza przemiana człowieka rozpoczyna się zawsze od środka, od jego osoby, czego zewnętrznym znakiem jest spożywanie i picie. Paschalne chleb i wino w Eucharystii są znakiem przemiany, jakiej Jezus przez Ducha Świętego dokonuje w życiu człowieka, a ponadto dary te stanowią prognostyk „przyszłych” łask, które już posiadamy „załączkowo”. Eucharystia jest zapowiedzią i zarazem smakowaniem oczekiwanej pełni życia⁴.

W sakramencie Eucharystii celebryje się wiarę wierzących za pomocą słów i gestów. To ona aktualizuje – w czasie – łaskę, którą Bóg dał przez Jezusa Chrystusa i Jego Paschę człowiekowi, pragnąc jego zbawienia. Aktualizacja ta i jej interioryzacja w sercu wierzącego są dziełem Ducha Świętego. W ten oto sposób liturgia eucharystyczna urzeczywistnia ruch od Boga ku człowiekowi oraz od człowieka ku Bogu. Ruch, który wypływa od Ojca przez Syna w Duchu Świętym oraz wznosi się od Ducha Świętego przez Syna ku chwale Ojca, wprowadzającej do trynitarnego wspólnoty człowieka stającego się „dzieckiem Boga”. Trynitarna wizja Kościoła, którą prezentuje Sobór Watykański II⁵, czyni z Kościoła wspólnotę kultu w duchu i prawdzie.

³ Por. G.L. Müller, *Dogmatyka katolicka*, Wrocław 2015, s. 822.

⁴ W. Okrasa, *Nakarmieni, aby karmić. Msza święta w 12 odsłonach*, Poznań 2016, s. 35–37.

⁵ LG 4, UR 2.

Dlatego Eucharystia dokonuje się zawsze w Duchu Świętym i przez Ducha Świętego⁶. Bez Ducha Świętego liturgia byłaby niemożliwa, stałaby się jedynie prostym wspomnieniem, a nie aktualizacją pamiątki zbawczego misterium. Zbawienie, jako życie Ojca w Chrystusie, jest dane w Duchu Świętym. Misterium Paschalne Chrystusa dociera do człowieka przez Ducha Świętego, który jest paschalnym darem Chrystusa umarłego i zmartwychwstałego dla swojego Kościoła⁷.

Kościół, Ciało Chrystusa, jest ożywiany przez Ducha Świętego w całej działalności, a zwłaszcza w sposób szczególny w Eucharystii, Msza Święta wypływa bowiem z Ducha Świętego jako odpowiedź Kościoła na głos Ojca pozwalająca wołać „Abba, Ojcze”. Dlatego nie istnieje Eucharystia, która by nie miała konieczności bycia ożywioną przez Ducha Świętego w proklamacji i słuchaniu Słowa, modlitwie i uwielbieniu, a także w uświęcającym działaniu sakramentów⁸. Jedność celebrującego Mszę Świętą Kościoła jest dziełem Ducha Świętego, który jest taki sam w Chrystusie, w całym Kościele i w każdym ochrzczonego, gdyż Duch Święty, który jednoczy cały Kościół przez Syna, prowadzi do Ojca⁹.

Sobór Watykański II, odnawiając liturgię, nadaje szczególne znaczenie Słowu i wprowadza podwójną epiklezę do nowych modlitw eucharystycznych, gdyż Słowo i Eucharystia są dwoma stołami, z których karmi się Lud Boży¹⁰. Przy dwóch stołach przyzywany jest Duch Święty, aby pokarm w sercach wiernych stał się skutecznym¹¹. Druga modlitwa eucharystyczna, która opiera się na modlitwie św. Hipolita: w swojej pierwszej epiklezie wzywa Ducha Świętego nad darami¹², a w drugiej przywołuje się Ducha Świętego, aby zjednoczył Kościół uczestniczący w Ciele i Krwi Chrystusa¹³. Eucharystia komunikuje sakramentalnie to, co Bóg uczynił w Jezusie Chrystusie i przez Niego. Modlitwa eucharystyczna w swoich dwóch epiklezach prosi Ojca o Ducha Świętego, aby dokonał w sakramencie misterium zbawienia, aktualizując i wprowadzając w ciało Kościoła synostwo Boże, które Chrystus nabył dla nas dzięki Swojemu wcieleniu, śmierci i uwielbieniu przez Ducha.

Dlatego nie bez przyczyny Eucharystia, według świadectwa ojców Kościoła, jest nieustannym rodzeniem Chrystusa, Ciała i Krwi. Tak jak wcielenie dokonało

⁶ Por. LG 50.

⁷ Por. C. Smuniewski, *Wspólnota łaski. Charytologiczno-trynitarna eklezjogeneza*, Kraków 2013, s. 389.

⁸ Tamże, s. 391.

⁹ *OGólne wprowadzenie do Liturgii Godzin*, Poznań 1992, nr 8.

¹⁰ DV 21.

¹¹ R. Zas Friz de Col, *La teología del símbolo de San Buenaventura*, Rzym 1997, s. 172.

¹² „Zaprawdę, święty jesteś, Boże, źródło wszelkiej świętości. Dlatego stajemy przed Tobą i zjednoczeni z całym Kościołem. [...] Przez Chrystusa prosimy Ciebie, wszechmogący Boże: Uświęć te dary mocą Twojego Ducha, aby stały się dla nas Ciałem i Krwią naszego Pana Jezusa Chrystusa”.

¹³ „Pokornie błagamy, aby Duch Święty zjednoczył nas wszystkich, przyjmujących Ciało i Krew Chrystusa”.

się w łonie Maryi pod działaniem Ducha Świętego, w ten sam sposób dokonuje się konsekracja i uświęcenie darów, które mają uświęcić wierzących i inkorporować ich w Chrystusa¹⁴. Konsekracja darów jest aktem Chrystusa-Kapłana, dokonującym się przez kapłana wypowiadającego Słowa Chrystusa oraz Ducha Świętego wzywane w epiklezie. Słowa i Duch działają razem (Iz 59,21). Dlatego Jezus, aby nieustannie aktualizować dzieło zbawienia, zostawił posługę apostołską i Ducha Świętego. Pod wpływem działania Ducha Świętego, otrzymanego w święceniach, kapłan celebrował Eucharystię. Dlatego modlitwa eucharystyczna rozpoczyna się od dialogu pomiędzy kapłanem a wiernymi: „Pan z Wami” i „I z Duchem Twoim”, co nie oznacza tylko „z tobą”, ale z łaską – w momencie otrzymania święceń na wspólny użytek – aktualizującą się w momencie celebracji¹⁵. W ten sposób spotykają się moc otrzymana w święceniach i aktualizacja daru Ducha Świętego, wyświęcony celebrans i wspólnota kościelna. Gdyż podmiotem epiklezy, jak każdej modlitwy eucharystycznej, jest Kościół. Dlatego w konsekwencji w Eucharystii objawia się kontynuacja wiecznego kapłaństwa Chrystusa. Zwłaszcza gdy celebrans w akcji liturgicznej wykonuje podwójne zadanie: (1) jako ikona Chrystusa, działając w Jego imię dla wspólnoty i (2) jako reprezentant wspólnoty, wyrażając kapłaństwo wiernych. Celebrans, działając *in nomine Christi*, działa dzięki mocy Ducha Świętego – udzielonego w święceniach – toteż w ten sposób rzeczywiście działa *in persona Christi*, aby się dokonała zbawcza ekonomia sakramentu¹⁶.

Toteż Duch Święty sprawia, że sakrament eucharystyczny upamiętnia zbawcze dzieło Chrystusa oraz ożywia wiarę Kościoła w Jego zwycięstwo nad złem: życia nad śmiercią, miłości nad nienawiścią, prawdy nad kłamstwem, światła nad ciemnością (por. J 1,1–17). Dzięki darowi Ducha Świętego, Pana i Ożywiciela, Msza Święta jest dla chrześcijan świętem nowego życia, świętem dzieci Bożych, świętem miłości, świętem odzyskania wolności (por. Kol 2,12; Rz 6,4–6).

Sakrament Eucharystii jest aktualizacją zbawienia: człowieka wierzącego, Kościoła i całej ludzkości. Dlatego pomimo całej różnorodności rytów i modlitw eucharystycznych ogólny sens Eucharystii jest jasny. Tkwi on – jak zauważa Yves Congar – w zrealizowaniu tajemnicy chrześcijańskiej, tak aby na eklezjalne Ciało Chrystusa przez Ducha Świętego rozciągnąć zbawienie, rozumiane jako usynowienie i przebóstwienie, które zdobywa Chrystus dla człowieka przez wcielenie, śmierć, zmartwychwstanie, wyniesienie w chwale oraz przez dar Pięćdziesiątnicy. Eucharystia jest sakramentalnie przekazywaną syntezą tego, co Bóg uczynił *dla nas* w Jezusie Chrystusie i przez Niego¹⁷.

¹⁴ Zob. Justyn, *Apologia Pierwsza* 66,2; Ireneusz, *Przeciw herezjom* IV,18,5, V,2,2; Cyryl Jerozolimski, *Katechezy mistagogiczne* 5,7, a także w liturgii św. Bazylego i św. Jana Chryzostoma.

¹⁵ H. Paprocki, *Hipolita Rzymskiego „Tradycja Apostolska”: wstęp, przekład, komentarz*, „Studia Theologica Varsaviensia” 14 (1976), nr 1, s. 152.

¹⁶ Y. Congar, *Wierzę w Ducha Świętego*, t. 3, Warszawa 1996, s. 281.

¹⁷ Tamże, s. 269.

EUCHARYSTIA – USYNOWIENIE I UCIELEŚNIENIE W JEZUSIE CHRYSTUSIE PRZEZ DUCHA ŚWIĘTEGO

Opisywane w Starym Testamencie zawierane przymierza charakteryzują się nierównością podmiotową (por. Hbr 8,13), gdyż to Stwórca jest ich inicjatorem, który w ten sposób pragnął udzielić zbawiennej pomocy. Natomiast poprzez Eucharystię – jako nowe i wieczne przymierze – człowiek otrzymuje dar Ducha Świętego, pomoc o wiele większą i doskonalszą. Sam Jezus nazywa Ducha Świętego Parakletem (J 14,15–26; 16,5–15), czyli wspomóżycielem posłanym do wnętrza człowieka. Został On obiecany podczas uczytu paschalnej w Wieczerniku. Innymi słowy, można powiedzieć, że jest zapodmiotowiony w tajemnicy Eucharystii, to w niej ma miejsce obdarowanie człowieka Duchem Świętym, a w konsekwencji życiem, jakie Ojciec ma w sobie i które daje Synowi – staje się udziałem wszystkich zjednoczonych z Chrystusem. Można zatem powiedzieć, że Chrystus-Eucharystyczny „posługuje” się Duchem Świętym jako swoim narzędziem do upodobniania ludzi do siebie i humanizowania świata (por. Rz 8,13)¹⁸. Dlatego Msza Święta przepełniona jest miejscami, w których Kościół prosi o nowe wylanie Ducha Świętego, np. w piątej modlitwie eucharystycznej, odwołując się do przymierza we Krwi Chrystusa, kapłan mówi: „daj nam Ducha Świętego, Ducha miłości, Ducha Twojego Syna”.

Pismo Święte objawia, że Boży zamysł zbawienia polega na przemienieniu człowieka w syna Bożego (por. J 1,11–12; Ga 4,4–7) przez działanie Ducha Świętego. Duch Święty włącza każdego chrześcijanina w Chrystusa i rzeczywiście przemienia go w syna w Synu. Ponadto umieszcza go w komunii Kościoła, który jest Ciałem Chrystusa¹⁹. Święty Jan Paweł II mówi: „Eucharystia objawia się [...] jako zwieńczenie wszystkich sakramentów, dzięki którym osiągamy doskonałą komunię z Bogiem Ojcem przez utożsamienie się z Jednorodzonym Synem, dzięki działaniu Ducha Świętego”²⁰.

Święty Bazyli stwierdza:

To za pośrednictwem Ducha Świętego następuje powrót do raju, wejście do królestwa Niebieskiego, powrót do synostwa, szczerość w nazywaniu Boga naszym Ojcem, stanie się uczestnikiem łaski Chrystusa, posiadanie imienia dziecka światłości, udział w wiecznej chwale²¹.

Jan Paweł II w podobnym tonie dodaje: „[Łaska] jest darem Ducha Świętego, który upodabnia nas do Syna i nawiązuje synowską relację między nami a Ojcem: w jednym Duchu przez Chrystusa mamy przystęp do Ojca (por. Ef 2,18)” (Przemówienie ogólne z dnia 22 lipca 1998 r.).

¹⁸ W. Okrasa, *Nakarmieni, aby karmić...*, s. 120–123.

¹⁹ W. Rzemieński, *Eucharystia liturgią nieba i ziemi*, Kraków 2011, s. 161.

²⁰ EE 34.

²¹ Bazyli Wielki, *O Duchu Świętym*, tłum. A. Brzóstkowska, Warszawa 1999, s. 131–132.

Święty Jan podkreśla piękne utożsamienie i głęboką jedność, jaką uczeń osiąga z Ojcem w Synu (por. J 17). Tożsamość z Synem jest wyrażona w przypowieści o winnym krzewie (por. J15) i dokonuje się w Eucharystii (por. J 6,12–66). Więzią łączącą ucznia z Synem i z Ojcem jest miłość.

I także chwałę, którą Mi dałeś, przekazałem im, aby stanowili jedno, tak jak My jedno stanowimy. Ja w nich, a Ty we Mnie! Oby się tak zespolili w jedno, aby świat poznał, żeś Ty Mnie posłał i żeś Ty ich umiłował tak, jak Mnie umiłowales. [...] Objawiłem im Twoje imię i nadal będę objawiał, aby miłość, którą Ty Mnie umiłowales, w nich była i Ja w nich (J 17,22–26).

Wytrwajcie we Mnie, a Ja [będę trwał] w was. [...] Kto trwa we Mnie, a Ja w nim, ten przynosi owoc obfity (J 15,4–5); Wytrwajcie w miłości mojej! (J 15,9); Kto spożywa moje Ciało i Krew moją pije, trwa we Mnie, a Ja w nim. [...] Ten, kto Mnie spożywa, będzie żył przeze Mnie (J 6,56–57).

Juan Luis Lorda podkreśla, że „nasze synostwo jest prawdziwe, lecz nie pełne i nie wieczne jak Syna Jednorodzonego. Synostwo Chrystusa jest z natury odwieczne, nasze zaś jest dzięki darowi Ducha Świętego w czasie”²². Dlatego św. Paweł nazywa je przybraniem w Chrystusie (Ga 4,5; Ef 1,5; Rz 8,15,23).

Pierwsi wielcy teologowie aleksandryjscy (Klemens, Orygenes) podkreślają, że chrześcijanin upodabnia się do Chrystusa przez Ducha Świętego i dlatego staje się synem Bożym. Duch Święty jest Duchem przybrania, który skłania nas do wołania: „Abba, Ojcze!” (Rz 8,15; Ga 4,6). Według Klemensa Aleksandryjskiego

[...] przyjmując chrzest, zostaliśmy oświeceni; przez nasze oświecenie zostaliśmy adoptowani jako synowie; przez adoptowanie jesteśmy udoskonaleni; stawszy się doskonałymi, nabyliśmy niezniszczalność. [...] Naszym najwyższym celem jest upodobnienie się do prawdziwego Logosu, o ile jest tylko możliwe, oraz za pośrednictwem Syna powrót do doskonałego synostwa, pełnego czci wieczystej dla Ojca za pośrednictwem Wielkiego Arcykapłana, który nas zaszczycił nazwą braci i współdziedziców²³.

Orygenes wkłada w usta Chrystusa te słowa: „Widzicie tedy, jak wielki dar otrzymaliście od Mojego Ojca, że przez odrodzenie we Mnie otrzymaliście «ducha przybrania za synów», abyście się zwali «synami Bożymi i moimi braćmi»”; „Skoro więc święci są odbiciem obrazu, którym jest Syn, noszą oni na sobie znak dzieciństwa, podobni nie tylko do chwalebного ciała Chrystusa, lecz i do Tego, który znajduje się w ciele. [...] Pełnia czasu nastąpiła z przyjściem Pana naszego Jezusa Chrystusa, gdy ci, którzy chcą, otrzymują dzieciństwo” i wplata trzy ważne teksty, które wyrażają sens synostwa Bożego: Ga 4,1; Rz 8,15 i J 1,12. W innym

²² J.L. Lorda, *Łaska Boża*, tłum. J. Lekan, Lublin 2012, s. 90.

²³ Klemens Aleksandryjski, *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy*, Warszawa 1994, s. 218.

miejscu dodaje: „Uważam, że nikt nie byłby zdolny powiedzieć (prawdziwie) Bogu «Ojcze», gdyby naprawdę nie był wypełniony Duchem synostwa”²⁴.

Natomiast św. Atanazy głosi, że Słowo, wcielając się, złączyło się z całą ludzką naturą. Przez Ducha każdy chrześcijanin może zjednoczyć się z osobą Słowa i w ten sposób jest „usłowiony” i staje się synem. Dla św. Atanazego dzięki temu, że Słowo przyjęło ciało, nasze ciało będzie „usłowione”. On przyjął nasze fizyczne podobieństwo, abyśmy mogli upodobnić się do Jego synostwa przez Ducha Świętego, który w nas jest Duchem synostwa. Później św. Cyryl Aleksandryjski rozwija tę ideę, twierdząc, że stajemy się chrystopodobni, tzn. nabywamy kształt²⁵ Chrystusa. Pozwala nam to mieć udział w dobrach Chrystusa:

Jak stając się człowiekiem Syn przyjął na siebie całą ludzką naturę, tak otrzymał Ducha dla pełnego odnowienia człowieka i przywrócenia mu jego pierwotnej wielkości. [...] Jesteśmy upodobnieni do Chrystusa dzięki udziałowi w Duchu Świętym, zgodnie z wzorczym pierwotnym pięknem Chrystusa. W ten sposób kształtuje się w nas Chrystus, gdyż Duch Święty daje nam uczestnictwo w boskim procesie kształtowania poprzez uświęcenie i prawe życie. [...] Jeśli prowadzimy zawsze życie wiary, Chrystus kształtuje się w nas i sprawi, że Jego cechy będą lśnić duchowo w naszym wnętrzu²⁶.

Idea ta, zwana rekapitulacją, oparta jest na znaczeniu Misterium Paschalnego i streszcza myśl św. Pawła: jesteśmy odnowieni w Chrystusie, przeszliśmy ze śmierci do życia, od starego człowieka do człowieka nowego. Ta główna myśl w taki czy w podobny sposób jest stale obecna w teologii ojców Kościoła, zwłaszcza u św. Ireneusza. Komentują oni, że w Eucharystii wyraża się wymiana w Chrystusie. Spożywając Jego Ciało i pijąc Jego Krew, chrześcijanin staje się „współczesny” z Chrystusem (por. J 6,56–57). Przez zjednoczenie z Jego ludzką naturą uczestniczymy w Jego Bóstwie lub życiu Bożym przez Ducha Świętego, którego nam daje. Temat ten jest szeroko omawiany w katechezach o liturgii chrześcijańskiej.

Orygenes twierdzi: „Kto spożywa «chleb ponadsubstancjalny», umacnia swe serce i staje się synem Bożym”²⁷. Cyryl Jerozolimski dodaje: „Gdy tedy przyjmujesz Ciało i Krew Chrystusa, w Ciele i Krwi Jego uczestniczysz. Stajemy się nosicielami Chrystusa, gdyż Jego Ciało i Krew są dane naszym członkom”. Sens sakramentalnego utożsamienia został obszernie ujęty w komentarzach do sakramentów, spośród których na wyróżnienie zasługują Katechezy mistagogiczne św. Cyryla Jerozolimskiego, *De Ecclesiastica Hierarchia* Pseudo-Dionizego; komentarz (*Escolios*) św. Maksyma Wyznawcy i jego *Mystagogia*. W tym samym

²⁴ Orygenes, *O modlitwie*, w: *Odpowiedź na Słowo*, tłum. H. Pietras, Kraków 1993, s. 152.

²⁵ Niestety, nigdzie nie wyjaśnia, jak należy rozumieć słowo „ukształtowanie”; wydaje się, że stosuje je zamiennie z biblijnym konceptem „podobieństwa” jako wolnej i rozumnej woli.

²⁶ Cyryl Aleksandryjski, *Komentarz do Ewangelii św. Jana*, w: *Liturgia godzin*, t. 1, Poznań 1982, s. 531–532.

²⁷ Orygenes, *O modlitwie*, w: *Odpowiedź na Słowo...*, s. 197.

duchu, ale w ramach tradycji bizantyjskiej: Mikołaj Kabasilas i jego *Wyjaśnienie Boskiej Liturgii*, a zwłaszcza *Życie w Chrystusie*: „W tym sakramencie nie otrzymujemy czegoś od Niego, lecz Jego samego [...]”; tak, że gościmy Go i On zamieszkuje, i razem z Nim stajemy się jednym i jedynym Duchem”²⁸.

Eucharystia wyraźnie głosi, że misterium, które celebruje, jest Misterium Paschalnym. Dlatego każda celebrowana Msza Święta jest przesiąknięta tym znaczeniem utożsamienia z Chrystusem. Komunia eucharystyczna jest znakiem włączenia i mistycznej wymiany z Chrystusem; stąd idea ta jest często wspominana w modlitwach pokomunijnych, w celebrowanej liturgii Bożego Ciała i mszach wotywnych o Eucharystii.

We Mszy chrzcielnej: „Spraw, abyśmy umocnieni przez Ducha, który czyni z nas Twoje dzieci, prowadzili nowe życie” (Kolekta, MR, s. 68); „Panie, nasz Boże, Ty przez sakrament chrztu świętego upodobniłeś naszych braci (i siostry) do Twojego Syna” (Modlitwa nad darami, MR, s. 68). W bierzmowaniu: „Boże, Ty umocniłeś w swoich wiernych podobieństwo do Twojego Syna, przyjmij ich modlitwy i spraw, aby uczestnicząc w pamiętce Jego Ofiary, przez którą nam wysłużył Ducha Świętego [...]” (Modlitwa nad darami, MR, s. 71). W uroczystość Chrztu Pańskiego: „Spraw, aby Zbawiciel, który zewnętrznie był do nas podobny, przekształcił nas wewnętrznie” (Druga kolekta, MR, s. 58); „Pokornie Cię prosimy, abyśmy upodobnili się do Niego na ziemi i mogli uczestniczyć w Jego niebieskiej chwale” (Modlitwa po Komunii, XX niedziela zwykła, MR, s. 261).

PRZEBÓSTWIENIE – EKONOMIA DUCHA ŚWIĘTEGO W EUCHARYSTII

Otrzymałszy Ducha Świętego, jesteśmy utożsamieni z Chrystusem i wprowadzeni w życie Boże. Powoduje to przemieniający skutek w człowieku, jak ukazuje życie świętych. W pewien sposób człowiek zostaje „przebóstwiony”. Temat ten rozwija patrystyka grecka i dziś jest żywym dziedzictwem Kościołów wschodnich oraz stanowi zasadniczą część ich nauczania. Zawarta jest w nim antropologia, czyli to, co wiara chrześcijańska może powiedzieć o człowieku.

Ojcowie Kościoła rozwijają różne argumenty, aby zrozumieć, w jaki sposób dokonuje się przebóstwienie. Przede wszystkim to Duch Święty przebóstwia człowieka, gdyż udziela zasady nieśmiertelności, bo wskrzesi go z martwych, jak to zostało ukazane w Jezusie Chrystusie. To najstarszy argument o charakterze apologetycznym. Dla świata greckiego najważniejszą cechą boskości jest nieśmiertelność. Bogowie nazywani są nieśmiertelnymi i uznawane jest, że wszystko, co nieśmiertelne, posiada coś z bóstwa. Biorąc to pod uwagę, ojcowie Kościoła

²⁸ M. Kabasilas, *Komentarz Boskiej Liturgii św. Jana Chryzostoma*, tłum. M. Ławreszczuk, Warszawa 2009, s. 46.

zapewniają, że chrześcijanin zostaje przebóstwiony, ponieważ dzięki Duchowi Świętemu i Eucharystii osiąga początek niezniszczalności na tym świecie, a w pełni osiągnie życie wieczne, gdy zmartwychwstanie.

Święty Ignacy z Antiochii kładzie nacisk w swoich listach na nieśmiertelność, niezniszczalność i życie wieczne, co osiągamy my, chrześcijanie. Tak samo uważa również św. Justyn, a za nim św. Ireneusz, stwierdzając: „Tak więc zjednoczył człowieka z Bogiem (On, Słowo Boże), zaprowadził wspólnotę Boga i człowieka, my bowiem nie bylibyśmy w stanie inaczej uczestniczyć w niezniszczalności, gdyby ona sama nie przystąpiła do nas [...]. Stała się więc widzialna [niezniszczalność], abyśmy mogli dostąpić niezniszczalności według wszelkiego w niej udziału”²⁹. Niezniszczalność ta jest obiecana wraz z Eucharystią, „albowiem jak chleb, który jest czymś ziemskim, otrzymawszy wezwanie Boga, nie jest zwyczajnym chlebem, ale Eucharystią składającą się z dwu rzeczy, z ziemskiej i niebieskiej, tak też nasze ciała, przyjąwszy Eucharystię, już nie ulegają zniszczeniu, bo mają nadzieję zmartwychwstania”³⁰. W ten sposób tłumaczone jest sakramentalne utożsamienie, do jakiego dochodzi w Eucharystii. Chrystus jest Bogiem i człowiekiem, zjednoczył człowieczeństwo ze swoim Bóstwem. Chrześcijanie, jednocząc się sakramentalnie z Jego człowieczeństwem, mają udział w Jego Bóstwie. Znajduje tu zastosowanie „cudowna wymiana”, która rozpoczyna się w chrzcie i szczególny wyraz znajduje w Eucharystii. Stajemy się współcieleśni z Chrystusem przez mistyczne i osobowe zjednoczenie. Temat ten rozwija m.in. św. Grzegorz z Nyssy, św. Cyryl Aleksandryjski i Pseudo-Dionizy.

Święty Grzegorz z Nyssy mówi: „Objawione zaś Słowo dlatego złączyło się z naszą słabą naturą, aby przez połączenie z Bogiem człowieka ubóstwić, chce za pośrednictwem ciała, które powstaje z chleba i wina, wsiąść się wiernym uczestnikom w szafarstwie łaski, łącząc się z ich ciałem, aby i człowiek przez swe zjednoczenie z tym, co nieśmiertelne, stał się uczestnikiem nieśmiertelności”³¹. Natomiast św. Jan Damasceński jeszcze bardziej uwypukla rolę Ducha Świętego: „Ciało Pana jest duchem ożywiającym, ponieważ z ożywiającego Ducha [Świętego] się poczęło, a «duchem jest, co się narodziło z Ducha». Mówimy o uczestnictwie [Eucharystia], ponieważ uczestniczymy tu w Bóstwie Jezusa”³². Pseudo-Dionizy mówi o tym w tonie bardziej platońskim: „Działanie każdego sakramentu ma za cel sprowadzenie podzielnosci w naszym życiu do jednokształtnego przebóstwienia i przez to boskie spojrzenie naszych zróżnicowań udzielenie nam łaski zjednoczenia i zespolenia w Jednym”³³.

²⁹ Ireneusz z Lyonu, *Bóg w Ciele i Krwi*, tłum. W. Myszor, Kraków 2001, s. 110.

³⁰ Tamże.

³¹ *Wielka katecheza*, tłum. W. Kania, Warszawa 1974, s. 179.

³² *Wykład wiary prawdziwej*, tłum. B. Wojkowski, Warszawa 1969, s. 221–222.

³³ *Hierarchia kościelna*, w: *Pisma teologiczne*, t. 2, tłum. M. Dzielska, Kraków 1999, s. 135.

Na marginesie debaty trzeba umieścić Mikołaja Kabasilasa (1322–1398), wykształconego bizantyjskiego świeckiego, który tłumaczy utożsamienie z Chrystusem przez Eucharystię i wysiłek ascetyczny. Rozwijając sakramentalny wymiar przeobstwienia, równoważy bizantyjską tradycję ascetyczną i mistyczną. Podkreśla on, że dzięki Boskiej Liturgii i Duchowi Świętemu człowiek ma możliwość uczestnictwa w Eucharystii, która pozwala mu żyć nie życiem doczesnym, krótkim i przemijającym, lecz życiem wiecznym, nieskończonym i doskonałym³⁴.

Jednakże punktem centralnym Tradycji Wschodu jest zamieszkanie Ducha Świętego i idące za tym przeobstwienie. Vladimir Lossky pisze:

Bóg jest Światłością jako Ten, który się objawia, udziela, który może być poznany. Jeśli Boga nazywa się Światłością, to nie tylko przez analogię do światła materialnego. Boża światłość nie ma znaczenia alegorycznego i abstrakcyjnego: jest daną doświadczenia mistycznego. [...] Doskonała wizja Boskości, uchwytna w jej niestworzonym świetle, jest „tajemnicą ósmego dnia”; należy ona do wieku przyszłego. Jednakże ci, którzy są tego godni, uzyskują możliwość oglądania „królestwa Bożego przychodzącego w mocy” (Mk 9,1) już w tym życiu, tak jak widzieli je trzej apostołowie na górze Tabor³⁵.

Uczniowie przeżyli przeobstwiający oświecenie na górze Tabor na miarę ich wiary. Podobny proces dokonuje się z człowiekiem podczas przemienienia, jakim jest Eucharystia. Duch Święty przekształca wszystko, czego dotyka. Przemienienie, które dokonuje się podczas Mszy Świętej, jest zatem prawdziwym „przejściem”. Przez swoje działanie Duch Święty realizuje w człowieku Paschę Chrystusa – przejście z tego świata do życia Ojca. Nie stwarza z niczego, ale przemienia – przeobstwia. Przekształca poniżone ciało człowieka w podobne do swego chwalebne (por. Flp 3,21), oznacza to nie unicestwienie świata, ale bolesne kształtowanie się Ciała Chrystusa w czasach ostatecznych. Rzeczywista przemiana, która dokonuje się w Eucharystii, nie zakłada posłużenia się jakimś środkiem stworzonym, ale jest ona rzeczywistością nowego stworzenia jako współpracy człowieka z Duchem Świętym³⁶. Oto wielkie dzieło Ducha, który przeobstwia człowieka w celebracji sakramentu Eucharystii – źródło stwarza w człowieku pragnienie, poi go Duchem i człowiek staje się Ciałem Chrystusa³⁷.

Lossky przekonuje, że:

Jako światło – zasada objawienia – łaska nie może być w nas niedostrzegalna. Nie możemy nie czuć Boga, jeśli nasza natura jest w stanie zdrowia duchowego. Niewrażliwość w życiu wewnętrznym jest stanem nienormalnym. [...] Osoba wchodząca

³⁴ Zob. M. Kabasilas, *Komentarz Boskiej Liturgii...*, Warszawa 2009.

³⁵ V. Lossky, *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego*, tłum. M. Szczaniecka, Warszawa 1989, s. 196–197.

³⁶ Por. K. Guzowski, *Duch Święty a Eucharystia. Strumień nowego życia*, Częstochowa 2014, s. 30.

³⁷ J. Corbon, *Liturgia – źródło wody życia*, Poznań 2005, s. 99–102.

w coraz ściślejsze zjednoczenie z Bogiem nie może pozostawać poza światłem. Jeśli jest pogrążona w ciemnościach, to dlatego, że jej natura jest przyćmiona przez jakiś grzech, albo dlatego, że Bóg ją doświadczają, by zwiększyć jej żarliwość³⁸.

Kiedy zatem Duch Święty przemienia w Eucharystii człowieka, nie znajduje pierwotnej, bezwładnej ziemi, z której ukształtował pierwszego Adama, lecz napotyka „chwalebny grunt”, wciąż cierpliwie miłowaną ikonę Syna, pomimo że czasem przez grzech może się ona wydawać połamana i zniszczona. Duch Święty odbudowuje zniekształcony obraz. Przebóstwiany człowiek staje się prawdziwą ikoną Chrystusa, w miarę jak zmysłowe dążenia znajdują swoje zwieńczenie w komunii Trójcy Świętej. Wówczas żyje za sprawą Ducha Świętego, stanowiąc jedno z Chrystusem, dla Ojca. Jedyną przeszkodą jest grzech, gdzie szukanie siebie to zerwanie relacji. Przebóstwiająca Eucharystia domaga się złożenia w darze ofiarnym każdego odruchu zaborczości. Epikleza na ołtarzu musi zatem być intensywna, ażeby Duch Święty mógł pochłonąć ją oraz jej oścień – grzech. Od przygotowania darów do epiklezy i od epiklezy do komunii eucharystycznej Duch Święty nieustannie przebóstwia – życie staje się Eucharystią, aż ikona zostanie całkowicie przemieniona w Tego, który jest blaskiem Ojca³⁹.

Jak objaśnia Georgios Mantzaridis: „Przyjmując przebóstwiająca łaskę Ducha Świętego, umysł ludzki zostaje przebóstwiony i przekazuje tę łaskę ciału w taki sposób, że cały człowiek uczestniczy w darze przebóstwiającym”⁴⁰. Ma to skutek cielesny, jak to się dzieje z wieloma świętymi: niezniszczalność ich ciał i aromat – miła woń Chrystusa, jaki wielu wydawało w godzinie śmierci. John Meyendorff tak uzupełnia ten wątek:

Mistycy chrześcijańskiego Wschodu, od Makarego Egipskiego po Serafina z Sarowa, twierdzili, że komunია z Bogiem stanowi całą złożoność człowieka i że Boże światło rozbłyska czasami w samym ciele człowieka przebóstwionego i że to światło jest antycypacją ostatecznego zmartwychwstania⁴¹.

Natomiast Lossky, odwołując się do Symeona (Nowego Teologa), tak syntezyzuje tę myśl:

Światłość Boża staje się zasadą naszej świadomości: w niej poznajemy Boga i poznajemy samych siebie. Bada ona głębię bytu, który osiąga zjednoczenie z Bogiem, staje się dla niego sądem Bożym przed sądem ostatecznym. [...] Pełna świadomość urzeczywistni się we wszystkich w światłości Bożej, podczas drugiego przyjścia Chrystusa. [...] Samo zmartwychwstanie będzie objawieniem wewnętrznego stanu bytów, gdyż ciała pozwolą wyjść na jaw tajemnicom duszy. [...] Tak więc wszystko to, co dusza zgroma-

³⁸ V. Lossky, *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego...*, s. 201–202.

³⁹ R. Taft, *Ponad wschodem i zachodem. Problemy rozumienia liturgii*, Kraków 2014, s. 332–335.

⁴⁰ G. Mantzaridis, *The Deification of Man. St. Gregory Palamas and the Orthodox Tradition*, Crestwood 2001, s. 103.

⁴¹ J. Meyendorff, *Teologia bizantyjska*, Kraków 2007, s. 76.

dziła w swym wewnętrznym skarbcu, ukaże się na zewnątrz, w ciele. Wszystko stanie się światłem, wszystko zostanie przepojone niestworzoną światłością. Ciała świętych upodobnią się do chwalebego ciała Pana – takiego, jaki ukazał się apostołom w dniu Przemienienia⁴².

PODSUMOWANIE

Mówiąc o relacjach, jakie tworzy obecność Ducha Świętego w Eucharystii, należy podkreślić, że są one związane z utożsamieniem się człowieka z Chrystusem, który w ten sposób przemienia człowieka w syna Bożego i włącza go w swoje Ciało, jakim jest Kościół. Dzięki Duchowi Zmartwychwstałego wspólnota Kościoła staje się źródłem widzialnym, obecnym i dostępnym, z którego wszyscy ludzie otrzymują życie. Dlatego Kościół jest Ciałem „duchowym”, czyli istniejącym jako Ciało za sprawą Ducha Chrystusa zmartwychwstałego, który jest dany człowiekowi, aby mógł widzieć, słyszeć Słowo życia i Je dotykać. Toteż Eucharystia jest doświadczeniem Słowa Przedwiecznego, które zawsze przychodzi zbawiać ludzi w swoim Ciele. Misterium życiodajnej liturgii eucharystycznej nie wyzbyło się wymiaru Wcielenia. Przez wniebowstąpienie weszło w łono Ojca, ale dzięki Pięćdziesiątnicy przenika ciało całej ludzkości. Za sprawą Ducha Świętego Eucharystia przyjmuje „ciało” w Kościele.

Synostwo Boże to nie jest jeden z tematów, lecz cel, ku jakiemu skierowane jest całe zbawienie dokonane przez Chrystusa. Przypomina nam o tym św. Paweł: „Zesłał Bóg Syna swego [...], abyśmy mogli otrzymać przybrane synostwo. Na dowód tego, że jesteście synami, Bóg wysłał do serc naszych Ducha Syna swego, który woła: «Abba, Ojcze!»” (Ga 4,4–6). Również Ewangelia św. Jana stwierdza, że ci, którzy przyjmują Jezusa, „stają się dziećmi Bożymi” (J 1,12). Toteż czymś właściwym dla Bożego objawienia nie jest jedynie wiara, że Bóg istnieje, ale wiara w to, że Bóg jest Ojcem, że my jesteśmy Jego dziećmi dzięki Duchowi i że Duch utożsamia nas z Synem, przemieniając nas w „synów w Synu”. Tak więc życie chrześcijańskie to nic innego jak życie na sposób dzieci Bożych, mających udział w Jego miłości. W ten sposób zostaje zastosowana w człowieku cała moc Misterium Paschalnego, dzięki której przechodzi on ze śmierci do życia.

Eucharystia nie jest tylko jednym z miejsc objawiania się Ducha Świętego, ale jest objawieniem się Ducha Chrystusowego w Kościele jako wspólnocie nowych ludzi, którzy przeszli do życia, ponieważ za Jego sprawą zostali złączeni z żyjącym ciałem Syna Bożego, w którym człowieczeństwo ludzi i człowieczeństwo Słowa Wcielonego tworzą nierozdzieloną wspólnotę. Eucharystia nie jest zatem tylko częścią składową Kościoła, ale to raczej Kościół jest aktualizującym się dzięki Duchowi Świętemu stanem liturgii w naszej doczesności, czyli ludzkim obliczem liturgii niebieskiej, jej przemieniającą obecnością w naszych czasach.

⁴² V. Lossky, *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego...*, s. 209–211.

Skoro w ekonomii zbawczej wszystko ma swój kres w Jezusie w wylaniu Ducha, to w celebracji Eucharystii wszystko zaczyna się dzięki Duchowi Świętemu. Dlatego u źródła przeobstwienia znajduje się Eucharystia zinterioryzowana w duszy człowieka, owa synergia, w której Duch jednoczy się z duchem człowieka (Rz 8,16), ażeby objawić i urzeczywistnić synostwo Boże. Ten sam Duch, który „namaścił” Słowo Przedwieczne człowieczeństwem i odcisnął w Nim ludzką naturę, jest odcisnięty również w sercach ludzkich jako żywa pieczęć, aby namaścić człowieka boską naturą. Duch Święty czyni człowieka chrystusopodobnym w Chrystusie-Eucharystii.

BIBLIOGRAFIA

- Katechizm Kościoła katolickiego*, Poznań 1994.
- Bazyli Wielki, *O Duchu Świętym*, tłum. A. Brzóstkowska, Warszawa 1999.
- Congar Y., *Wierzę w Ducha Świętego*, t. 3, Warszawa 1996.
- Corbon J., *Liturgia – źródło wody życia*, Poznań 2005.
- Cyryl Aleksandryjski, *Komentarz do Ewangelii św. Jana*, w: *Liturgia godzin*, t. 1, Poznań 1982.
- Cyryl Jerozolimski, *Katechezy przedchrzcielne i mistagogiczne*, tłum. W. Kania, Kraków 2000.
- Fries H., *Historia de la salvación y de la revelación*, w: *Mysterium Salutis. Manual de teología como historia de salvación*, ed. J. Feiner, M. Löhrer, Madryt 19924, s. 207–282.
- Grzegorz z Nyssy, *Wielka katecheza*, tłum. W. Kania, Warszawa 1974.
- Guzowski K., *Duch Święty a Eucharystia. Strumienie nowego życia*, Częstochowa 2014.
- Ignacy Antiocheński, *Wykład nauki apostoelskiej*, tłum. W. Myszor, Kraków 1997.
- Ireneusz z Lyonu, *Bóg w Ciele i Krwi*, tłum. W. Myszor, Kraków 2001.
- Jan Damasceński, *Wykład wiary prawdziwej*, tłum. B. Wojkowski, Warszawa 1969.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Ecclesia de Eucharistia”. O Eucharystii w życiu Kościoła*, Poznań 2003.
- Lorda J.L., *Łaska Boża*, tłum. J. Lekan, Lublin 2012.
- Kabasilas M., *Komentarz Boskiej Liturgii św. Jana Chryzostoma*, tłum. M. Ławreszczuk, Warszawa 2009.
- Klemens Aleksandryjski, *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy*, Warszawa 1994.
- Lossky V., *Teologia mistyczna Kościoła Wschodniego*, tłum. M. Szczaniecka, Warszawa 1989.
- Mantzaridis G., *The Deification of Man. St. Gregory Palamas and the Orthodox Tradition*, Crestwood 2001.
- Meyendorff J., *Teologia bizantyjska*, Kraków 2007.
- Mühlen H., *Una Mystica Persona. La Chiesa come il misterio dello Spirito Santo in Cristo e enei cristiani: una persona in molte persone*, Città Nuova 1968.
- Müller G.L., *Dogmatyka katolicka*, Wrocław 2015.

- Okrasa W., *Nakarmieni, aby karmić. Msza święta w 12 odsłonach*, Poznań 2016.
- Orygenes, *O modlitwie*, w: *Odpowiedź na Słowo*, tłum. H. Pietras, Kraków 1993.
- Paprocki H., *Hipolita Rzymskiego „Tradycja Apostolska”*: wstęp, przekład, komentarz, „*Studia Theologica Varsaviensia*” 14 (1976), nr 1.
- Pseudo-Dionizy, *Hierarchia kościelna*, w: *Pisma teologiczne*, t. 2, tłum. M. Dzielska, Kraków 1999.
- Rzemiński W., *Eucharystia liturgią nieba i ziemi*, Kraków 2011.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski*, Poznań 2002, s. 104–166.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym „Dei Verbum”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski*, Poznań 2002.
- Sobór Watykański II, *Dekret o ekumenizmie „Unitatis redintegratio”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst polski*, Poznań 2002, s. 193–208.
- Smuniewski C., *Wspólnota łaski. Charytologiczno-trynitarna eklezjogeneza*, Kraków 2013.
- Taft R., *Ponad wschodem i zachodem. Problemy rozumienia liturgii*, Kraków 2014.
- Zas Friz de Col R., *La teología del símbolo de San Buenaventura*, Rzym 1997.

Słowa kluczowe: Eucharystia, Duch Święty, Jezus Chrystus, usynowienie, ucieleśnienie, przebóstwienie, chrystusopodobieństwo

HOLY SPIRIT IN THE SACRAMENT OF THE EUCHARIST

Summary

The Holy Spirit in the Eucharist identifies man with Christ, and thus transforms into the sons of God and incorporates into his Body the Church. By the Holy Spirit, the Eucharist accepts the “body” of the Church. The Holy Spirit identifies the believer with the Son, transforming them into “sons in the Son.” So Christian life is nothing more than to live as God’s children, sharing in His love. In this way the whole power of the Paschal Mystery is applied in man and he is passed from death to life. The same Spirit, who “anointed” the Everlasting Word with humanity and imprinted human nature in him, is also imprinted in human hearts as a living seal to animate man with divine nature. The Holy Spirit makes a man Christlikeness in the Christ-Eucharist.

Keywords: Eucharist, The Holy Spirit, Jesus Christ, adoption, embodiment, deification, Christlikeness